

RÁCZ JÁNOS

FÜREDI HALÁSZTOPOGRÁFIA

A népi halászat mestersége Magyarországon személynevekben, földrajzi nevekben is megőrződött. Látható a hal családok, vármegyék, városok címerében, megvan a halászok dalaiban, a halászság szólásaiban is. A vízterületeket mindig is felosztották a halászok, minden részét megnevezték. Azért volt erre szükség, hogy el tudjanak igazodni a sík vízen vagy a sűrű nádasnál, az öblöknél és a földnyelveknél. A Balaton halásza a meder, a fenék alakulása, a növényzet, a parti földrajzi egységek és műtárgyak, valamint a tanyahelyek szerint nevezték el a tó egyes részeit.

Az állandó halászhelyek neve magyar szóval *vető* vagy *vonyó*, szláv jövevényszóval *tanya*. (Ebből a halászati műszóból keletkezett ma használatos – más értelmű – *tanya* szavunk, valószínűleg a 'halászhely > halászkunyhó > kunyhó > tanya' jelentésképzéssel.) Pontosabban a *vonyó* jelentése a Balatonnál 'egy hálósapás belső területe' (HalK. 842), ennek szinonimája volt a *tanya* szó, jelentése 'a víznek húzóhálóval egy vetésre meghalászható része' (uo. 831). A levéltári adatok, nyelvelmékek gyakran megmutatják az elnevezés keletkezésének idejét is. A halászat módja után nevezték a Balaton mellékén a halászó helyeket *vonyónak*, *vetőnek* vagy *kerítésnek*. A *vonyó*, *vonó* a hálóvonó hely számon tartott neve. Az eresztés helye, ahol a hálót vízre, vagy jég alá eresztették és „megvonták”. Állandó helyek, állandó nevekkal. A *vonyók* vagy *vetőhelyek* a nevüket általában a partról, partszakaszról kapták. A halászvizek *vonyóhelyekre* voltak felosztva, tehát a víznek gazdasági és birtokjogi felosztása érvényesült a helynévadásban. A halászó hely, ahol a halászok kerítőhálójukat a siker reményében kivethették (*tanyát vet*, *tanyát húz*). A *tanyahúzás* a kivetett kerítő hálónak kihúzása. Már 1779-ben, Baróti Szabó Dávidnál szerepel a *tanyát vetni*, azaz 'halászni' kifejezés, jóval később (1887) a Balatonnál a *tanyát húzni* kifejezés értelmezése pedig 'egy halászatnak egésze; a húzóháló egyszeri kihúzása' (HalK. 832). A *tanya-hal* jelentése pedig a Balatonnál 'egy nagyobb halászat alkalmával kifogott halak összessége' (uo.).

Nemzedékről-nemzedékre öröklődött azoknak a tájékoztató pontoknak, hegyeknek, partfalaknak, nyergeknek, szakadékoknak, öregfáknak, fasoroknak, nádasoknak, templomoknak, házaknak, főleg

vasúti bakterházaknak és egyéb épületeknek az ismerete, amelyek irányadóul szolgáltak a meghalászandó vízterület, vagyis tanya megjelölésénél. A halászatilag fontos, nagyobb állományú balatoni halfajoknak csapatos tartózkodási helyeit a halászok jól ismerték és számon tartották, mint jó „vonyóhelyeket”. A helyek elosztása Tihanyban a halászbokrok között sorsolással történt, nyílhúzással, később cédulázással. A Balaton régi halászatának az egyik részkérdése az egykori halászhelyek halászok adta, találó elnevezése. Az 1860-as években 800 körül volt a tanyák száma, később már egyre kevesebbet ismertek a halászok. A balatoni *vonyó-* vagy *tanyaneveket* először Herman Ottó jegyezte föl és tette közzé. Utána Jankó János sorolta fel 7 évi gyűjtése eredményét művében, a Lóczy-féle monográfia néprajzi kötetében. Később Lukács Károly gyűjtése a Balaton egész víztükrére kiterjedt. Entz Géza és Sebestyén Olga kötete ugyanannyi tanyát tartalmaz. A mai gépesített halászati korszakban számuk tovább csökkent. A *vonyónevek* a halászok számára nemcsak halfogási útmutatóként szolgáltak, igen fontosak voltak navigációs pontként is. Egy 1752-es zalavári határper tanúvallomásában olvashatjuk, hogy a lápi emberek szintén „...*az szárazon levő jelekre szokták a víznek és bozótoknak határát tartani és eljegyezni és ugyanazokat halászni...*” (Lukács: i. m.).

A régi *vonyó* szó Füredtől Tihanyon át Akaliig volt használatos. A földrajzi nevek csoportjában Balatonfüred és Arács községek halászati helynevei több évszázadosak. Környékünkön a hálóvető helyek neve a *vonyón* kívül *húzóhely*, *kihúzó*, *vető*, *kerítés*, *kötés* (később *tanya*) volt. A XIX. század végén – Jankó gyűjtése idején – Arácson a téli és nyári kerítőhely neve *kerítés*, Füreden a halászvizek megnevezéseiben a *hígvízi*, azaz nyári halászat *vetőhelye kerítés*, a téli már *vonyó* (325). Fürednek tizenkét *vonyója* volt a XIX. század végén, Arácson további öt. 1933-ban Lukács Károly – 12 év gyűjtőmunkájának eredményeképpen – a Balaton körül 320 *tanyanevet* említ, megadva a pontos helyeket is. Ezekből Füred környéki 13. Herman, Jankó és Lukács után Tilesch Nándor, Reöthy Ferenc, illetve Zákonyi Ferenc említ halászati helyneveket. Füreden a halászsoktól ismert és gyakran használt elnevezések az alábbi *tanyanevek*:

A háló bevonása

Arácsi lejáró; Sédút. A Balatonarácson keresztül folyó patak itt ömlik a Balatonba. *Arácsi tisztás:* 1. Nemesföldi dülő eleje.

Baricska alja. Dülő, szőlőterület, illetve csárda neve a Baricska (R. 1386-ban erdő: Barychka; a csárda a XVIII. században már megvolt).

Cinege, Cinege nád, Cinegeorr vagy Fitospart alja. Nádas kiszögellése. Utóbbi elnevezése személynévi eredetű, a Fitos család neve örökölt meg ebben a helynévben.

Deszkatetsző. Hívták deszkatemetőnek is a hajógyártól Tihany felé elterülő partrészt. A fenyves erdő kivágása után tihanyi asztalosmesterek itt fűrészelték fel a szálfákat. (Az uraság engedélyével a Séd-patakon már 1666-ban deszkatetsző épült, amely sokáig üzemben volt.)

Domján tisztása. Szintén személynévi eredetű vonyónév, a parti rész tulajdonosának neve lehetett.

Fehérvíz. Jankó János adata, nyomában Lukács Károly is közli. A Fehérvízi-dülő a Torma család szántóföldjének végébe esett a volt Kövesden. (V. kh. jkv. 1718.)

Fenek alja, Feneki tisztás vagy Fürdő eleje. XIX. század végi elnevezés, ezen a partrészen valaha mocsarak, lápok terültek el. Itt volt a lakosság Fenék-fürdő nevű strandja.

Fürdőház eleje vagy Savanyóvíz. A tóba mélyen benyúló egykori – igen tetszetős, később leégett – fa fürdőépület előtti vízrész.

Füredi sarok. 'Kis öböl'. A hajógyár régi belső területe előtti vízfelület.

Galamblövő. A régi galamblövész egyesület területe melletti vonyóhely.

Hideg fürdő. Zákonyi szerint a Fenék-fürdőnél befolyó hideg víz volt a névadás háttér. Lukácsnál *Hidegfürdő eleje* néven szerepel. A fürdő előtti vízterületre utal a halászok helyneve.

Kalótyai nádas. Már 1780-ban említett határrész a Kalótya.

Kereked, Kerekedi-öböl. A Kerekedi öböl és az előtte elterülő vízterület elnevezése a halászköznél. A Balaton egyik öble alakjáról kapta egyébként a nevét.

Kerekedorr. Határrész neve, mely orrszerűen nyúlik a Balatonba. *Kerekedi-tisztás, Kereked tisztás.* Hasonló nevű öböl déli része.

Kömejed alja vagy Kömejed domb alja. Halászásra alkalmatlan, akadós terület. Valaha építési követ fejtettek itt, ez a név magyarázata.

Mikói dülő eleje vagy Mikó alja. Családnévből alakult helynév.

Mária-szobor eleje. Az Angol-kisasszonyok fürdője körüli vízrész.

Nagyfenei dülő eleje. A hajógyár alatti rész volt a Nagyfenyő alja.

Nemesföldi dülő eleje vagy Tisztavíz. Alkalmatlan vonyóhely volt az átlátszó vízről elnevezett terület; a névadási szemlélet háttérre lehetett az is, hogy

gödröktől, akadóktól mentes rész volt. Lukács *Arácsi tisztás* néven is említi.

Nyárfás. Lukács Károly adata. Helye ma már nehezen határozható meg.

Téglaház alja. A parton téglavető, téglaegető volt Reöthy szerint. Zákonyi nem tud ilyesmiről.

Tótséd. A Kéki-forrás, Kéki-séd vizének egy szakaszát nevezték így. Korábban az országút hídjához közeli kocsmában tanyázó üveges és drótos tótok a hídról kiabálva hívták fel szolgálataikra a figyelmet. A hajógyár egykori belső területe előtti vízterület.

Tüskés alja vagy *Tüskéshínár.* Ennek a helynévnek a magyarázata az, hogy a víz alatt tüskés hínármező terül el, mely természetesen a kerítő hálók és emelőhálók használatát lehetetlenné teszi.

Vörösföldek alja. A permii vörös homokkő málladék miatt vörös ott a talaj. 1864-ben a balatonfüredi községi jegyző a Helynevek c. kötet (Bp., 1888) neves szerzőjének, Pesty Frigyesnek a kérdőívére küldött válaszában így említi a dülőnevek között: vörösföldekalja, belső mező.

Zsirka. Az országút és a György hegy közötti lejtő neve volt ez.

A következő területek már egészen keletre fekszenek Arácstól, Csopak felé. *Kuszkó.* Félreeső sarok, a víz kimosta a partot. Egy 1863. évi telek-könyvi térképen található a névadó Kuszkó-dülő.

Sarok. Kövesi sarok; a Sarokrét szintén dülő volt. *Küszöborr.* Lépcsőszerű kiszögellés, a Kis-Tódi nád eleje. A vonyók három, a XIX. században még ismert dülő nevét is megőrizték: a *Sarok-rétét*, a *Kuszkót* és a *Kis-Tódi-dülőt*.

Nem vonyónév, de szintén a halászzal kapcsolatos földrajzi név az igen régi *Kéki halászsút* elnevezés (R. 1386: Keykyhalazuth /Batthyány cs. körmendi lt.). Az egykori Kék faluban (ma Kéki völgy) lakó és a Balatonra lejáró halászok útja volt. 1397-ben az Arácstról Kék birtokra vezető *Halászó út* nevet olvashatjuk egy jelentésben (Illa /via/ vocaretur *Halazouwth* /Vk. m. lt.). A *Küszlikak* nevű térség valaha ingoványos nádas volt, a vízben sok küsz élt, erről a halról kapta nevét.

Jegyzetek:

Baróti Szabó Dávid: Paraszti majorság. 1779.

Entz Géza–Sebestyén Olga: A Balaton élete. Bp. 1942.

HalK. = Herman Ottó: A magyar halászat könyve I–II. Bp., 1887.

Herman Ottó: A Balaton halásztópográfiája. Földr. Közl. 20. 1892.

Jankó János: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp., 1902.

Lukács Károly: A Balaton halásztópográfiája. Bp., 1933.

Reöthy Ferenc: A Balaton halászhelyei. Kaposvár, 1975.

Tilesch Nándor: Balatonfüred földrajzi és helynevei. Balatonfüred, 1963–64. (A Bakonyi Múzeum néprajzi adattára 139–167. sz.)

Vk. kh. jkv. = Veszprémi káptalan köteleshelyi jegyzőkönyv.

Vk. m. lt. = Veszprémi káptalan magán levéltára.

Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988.

Halászkok pihenőben